

Archeologie in West-Friesland 19

Wonen op een middeleeuwse dijkdoorbraak

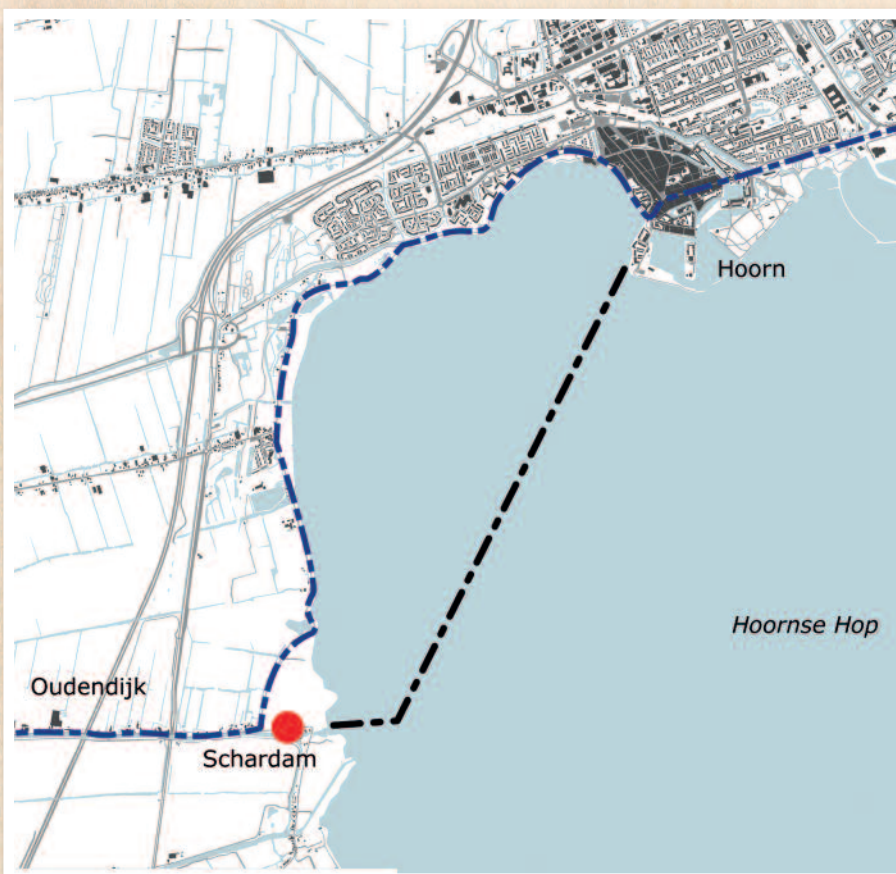

Onderzoek naar de Klamdijk
en de nederzetting
Lutjeschardam

hoogheemraadschap
Hollands
Noorderkwartier

In de afgelopen jaren is met tussenpozen archeologisch onderzoek uitgevoerd ter hoogte van het geplande nieuwe boezemgemaal bij Schardam in de dijk tussen Hoorn en Edam. De locatie ligt op 5 kilometer ten zuiden van Hoorn en even ten noorden van Schardam. Bij de geplande werkzaamheden zou dwars door de dijk worden gegraven, waarbij archeologische resten zouden verdwijnen. Aangenomen werd dat in de kern van het dijklichaam een middeleeuwse dijk uit de 12de of 13de eeuw aanwezig zou zijn. Tegen de verwachting in kwam een 15de -eeuwse reparatie van een dijkdoorbraak tevoorschijn. Op de herstelde dijk lagen de resten van een kleine nederzetting genaamd Lutjeschardam.

De onderzoekslocatie langs de Klandijk ligt ter hoogte van de rode stip. In zwart de loop van de Omringdijk voordat de dijk werd teruggelegd.

Reconstructie van de middeleeuwse situatie. Ten zuiden van Etersheim loopt de Ringdijk van Zeevang (groen). Aan de bovenkant van de afbeelding is de zuidzijde van de Westfriese Omringdijk zichtbaar (blauw). De Beemster en de Purmer zijn nog niet ingepolderd. De twee ringdijken zijn verbonden door de Schardammer Keukendijk (geel). De rode stip geeft de onderzoekslocatie weer.

De Klandijk, verbinding tussen West-Friesland en de Zeevang

De dijk ten noorden van het dorp Schardam heeft een vreemd, bijna meanderend verloop. De dijk kent een kronkelig verloop omdat de oudere zeedijk, die nu op de bodem van het Hoornse Hop ligt, in de late 14de eeuw werd teruggelegd. In 1375 richtte de Marcellusvloed overal in Holland veel schade aan. Hierbij werd waarschijnlijk ook het deel van de dijk tussen Hoorn en de Schardammer Keukendijk zwaar beschadigd. Als gevolg van deze schade besloot men een groot stuk van de Westfriese Omringdijk landinwaarts te verplaatsen. Bij dit 'inlagen' werd de dijk teruggelegd op de plek waar deze tegenwoordig ligt. Door het inlagen van de

dijk kwam een stuk dat oorspronkelijk deel uitmaakte van de Westfriese Omringdijk buiten de Omringdijk te liggen. Hierdoor voelde het Ambacht Drechterland als eigenaar van de zeedijk zich niet meer verantwoordelijk voor het onderhoud van dit voor hen nutteloze stuk dijk. De Beetskoog, waar het dijkdeel aan grensde, voelde zich ook niet verantwoordelijk aangezien zij voorheen nooit voor het onderhoud hoefden te betalen. Niemand wilde daarom voor het onderhoud opdraaien. Hierdoor ontstond een langdurig conflict tussen beide partijen. Het stuk zeedijk kreeg hierdoor de naam Klandijk, naar het Westfriese woord voor ruziën of twisten: klammen.

Het proces tussen beide partijen duurde van 1434 tot 1438. In het Waterlands Archief bevindt zich een akte uit 1437 die over de onenigheid in die jaren gaat. Het stuk is gewijd aan *“een stücke dijcs gebeten den clamdijck”*. Er wordt beschreven dat *“in voirliden jaren tot menigen tijden twist ende gesceel geweest heeft twischen den Drechters an die een side ende die vanden Beetse mit horen mede deelres an die ander side.”* Deze twist had ervoor gezorgd dat *“nu twee walen gebroken in dat deel dijcs vanden clamdijck”*. Besloten werd dat het Ambacht Drechterland de *“walen ende dijk weder te dichten te maken ende te houden”* moest. Drechterland werd verplicht de dijk volledig te onderhouden, zoals dat voor de grote inlaag ook het geval was geweest.

Vroege dijkbouw

Door het graven van sloten tijdens de middeleeuwse ontginning ontwaterde het dikke natuurlijke veenpakket. Hierdoor zakte het veen in en verging de bovenlaag, met als gevolg dat het maaiveld daalde. Doordat het land lager kwam te liggen en de zeespiegel steeg, verdween veel van het veenlandschap. De gebieden langs de veenstromen zakten het hardst. Aan de oostzijde van het veengebied langs het oude Almere (de latere

Zuiderzee) sloegen hele delen van het veenkussen weg. Vooral de stormvloeden van 1164 en 1170 hadden een grote invloed op het wegslaan van het veenkussen en daarmee op het ontstaan van de Zuiderzee. Door het inbreken van de zee bij het Marsdiep bij Texel in deze periode, kreeg de zee vrij spel binnen het Almere en verdween steeds meer land langs de oevers.

Deze stormvloeden zijn de directe aanleiding geweest voor de aanleg van de eerste dijkjes. Vermoedelijk is de Westfriese Omringdijk een aanenschakeling van lokale ringdijken. Men gaat er tegenwoordig vanuit dat de Westfriese Omringdijk rond 1250 was voltooid.

Het gebied ten zuiden van Etersheim was onderdeel van de Zeevang. Dit deel werd mogelijk voor het eerst na de stormvloed van 1170 omringd met een dijk. Het deel ten zuiden van de Westfriese Omringdijk bij Oudendijk en het deel ten noorden van de Slingerdijk tussen Hobrede en Etersheim zijn dus in deze vroege dijkbouw fase buitendijks land geweest. Het meer van de Beemster, dat was ontstaan door het wegslaan van land langs de oevers van de veenstroom de Bamestra, bezat rond 1300 via de latere Korsloot vermoedelijk nog een open verbinding met de zee.

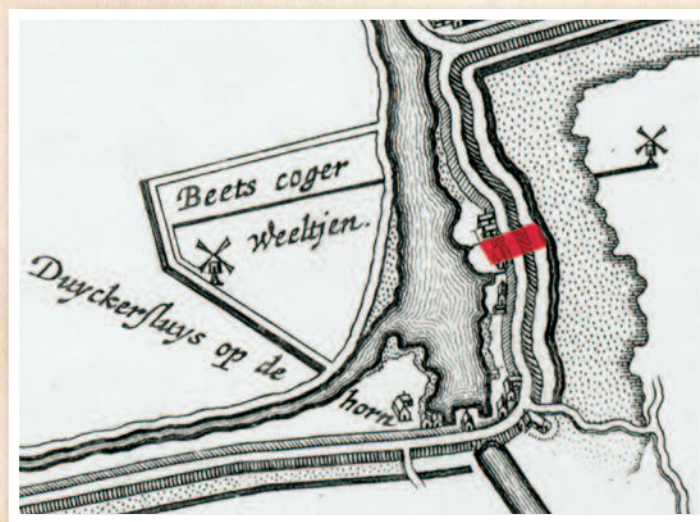
In 1320 wordt Schardam voor het eerst genoemd in een uitspraak van de Raad van de Graaf van Holland. De aanleg van deze dam maakte een eind aan de open zeeverbinding. Schardam ligt tegenwoordig langs de huidige Schardammer Keukendijk, een verbindingsdijk tussen de Westfriese Omringdijk en de Ringdijk van Zeevang, maar lag mogelijk tot de eerste helft van de 14de eeuw verder naar het oosten in het tegenwoordige Markermeer. Het land aan weerszijden van de Korsloot werd in de latere 14de eeuw bedijkt. Aan de noordzijde ontstond tussen 1344 en 1388 de Beetskoog, en in dezelfde periode ten zuiden van de Korsloot de Westerkoog. Een koog is een stuk buitendijks land dat met een kade of lichte dijk wordt beschermd.

Dijkdoorbraak

Tijdens de opgraving in 2015 werd in de kern van de dijk een homogeen pakket gevonden van grote brokken bruine humeuze klei afgewisseld met gelaagde zoden van grijze klei en veen. De brokken hadden een handzaam formaat waardoor ze geschikt waren om netjes neer te leggen.

Op deze uitsnede van de kaart van Pieter van der Meersch uit 1638 is Lutjeschardam in detail weergegeven. Zichtbaar zijn zes huizen en bijgebouwen in de knik van de Klamdijk.

Detail uit de kaart van de Beemster uit 1644. Let op het kronkelige verloop van de dijk. Het lijkt alsof er drie afzonderlijke percelen zijn afgebeeld. In rood is globaal het onderzochte deel weergegeven. Het noorden is rechts.

Uitsnede van een kaart uit omstreeks 1530. In rood zijn de plaatsnamen geschreven, in zwart de sloten, wielen en braken (dijkdoorbraken). De onderzoekslocatie ligt ter hoogte van de rode stip.

Kaart van de Beemster gemaakt door Cort in 1607 voor de inpoldering van de Beemster. Ter hoogte van de rode stip ligt Lutjeschardam.

Het bleek een restant van een reparatie uit de 15de eeuw. Het is waarschijnlijk dat tijdens de doorbraak een van de twee “walen” of wielen ontstond zoals vermeld in de eerder genoemde akte uit 1437.

Op de kaart van Van der Meersch uit 1638 valt op dat er ter hoogte van de nederzetting een opmerkelijke knik in de dijk aanwezig is. Deze knik is mooi in detail weergegeven op de kadastrale minuut van 1826. Hoewel minder uitgesproken dan andere gerepareerde wielen verradt de bocht in de dijk de locatie van de dijkdoorbraak.

De Klandijk is over een breedte van 18,5 m opgegraven. Het diepste punt lag 4,5 m - NAP. De kruin van de oudste dijk, de dijkreparatie, had een hoogte van 0,9 m + NAP. De kruin van de moderne dijk lag op 3,1 m + NAP. Ter plaatse was de dijk meer dan 25 m breed.

Lutjeschardam

Uit historische bronnen en oude kaarten is bekend dat langs de Klamdijk een kleine nederzetting of gehucht lag; Lutjeschardam. Lutje betekent klein en komt vaker voor bij Westfriese plaatsnamen zoals Lutjebroek en Lutjewinkel. Het voegsel geeft aan dat ook een grotere plaats bestaat met dezelfde naam zoals Grootebroek, Winkel en in dit geval Schardam.

De oudste vermelding van Lutjeschardam stamt uit 1608 en is daarmee een stuk jonger dan de 14de eeuwse bronnen waarin de grote broer Schardam voorkomt. Het betreft een verzoek van de Hoofdingelanden aan de Staten van Holland en West-Friesland vanwege de voorbereidingen voor het droogmalen van de Beemster. Hier wordt gesproken over de *“watertogt”* die verbreed moet worden vanaf de noordkant van de Beemster langs Oudendijk en Lutjeschardam naar de *“Zeedijk”*.

Daarnaast wordt melding gemaakt van het *“ongerijf door de huislieden aldaar voorgesteld, omdat zij door de wijde van dien togt in het gebruik hunner landen daarover gelegen, zouden worden bemoeilijkt”*. Hieruit blijkt dat met Lutjeschardam niet alleen een locatie of plek wordt bedoeld, maar dat in het begin van de 17de eeuw ook daadwerkelijk mensen wonen.

Op een kaart van de Beemster uit 1644 is het ook de Beetser- en Oost-huizerkoog weergegeven. Aan de noordkant van de Beetskoog, ten zuiden van de vaart ter hoogte van Lutjeschardam, is een ingepolderde waal of wiel getekend: *Beets coger weeltjen*. De knik in de Klamdijk is nu meer kronkelig weergegeven, maar hier is nog steeds een zestal huizen te zien. Het gaat om langgestrekte rechthoekige huizen parallel en haaks op de dijk. Drie percelen met elk twee gebouwen lijken te onderscheiden. Het middelste perceel is archeologisch onderzocht.

Wonen in Lutjeschardam

Tijdens het onderzoek zijn resten van Lutjeschardam gevonden. Het ging in de eerste plaats om funderingen van vermoedelijk een huis en een bijgebouw. Beide gebouwen waren erg licht gefundeerd op kleine poeren en onregelmatig ingeslagen palen. Het aantal gebruikte palen voor deze zogenaamde sliet-fundering is te laag om volledig bakstenen wanden te kunnen dragen. De gebouwen zullen vermoedelijk een lichte bakstenen plint hebben gehad, zoals de opgegraven laat 16de en 17de eeuwse huizen in Oosterleek en Schellinkhout. De dakdragende palen of stijlen stonden op deze plint en waren geïntegreerd in de wand of stonden hierlangs aan de binnenzijde. Midden in een groep slieten werd een ingeslagen hergebruikte wandstijl teruggevonden. Aan één zijde waren inkepingen aangebracht, een zogenaamde getrapte weeg, om gepotdek-

In de bouwkuip is trapsgewijs het profiel door de dijk aangelegd. Het bestaat uit massieve lagen van donkere humeuze zoden, waarmee het kolkgat uit de 15de eeuw is gedicht.

Deze paal met inkepingen is hergebruikt in een fundering. In de inkepingen zaten oorspronkelijk horizontale planken als wandbedekking van het staldeel van een boerderij.

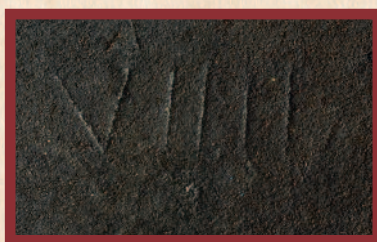
selde planken zonder tussenruimte te kunnen bevestigen. Omdat de wandstijl maar aan één zijde is ingekeept, gaat het mogelijk om een wandpaal van een staldeel aangezien de stijlen van een woondeel doorgaans aan twee zijdes met planken zijn besloten.

Paralleel aan de dijk werd een gedempte ondiepe sloot gevonden met veel vondstmateriaal uit de periode rond 1600. De vondsten zijn de materiële neerslag van de eerste bewoners van Lutjeschardam. Onder het materiaal bevinden zich opmerkelijke keramiekvondsten uit Portugal, Italië en Frankrijk. Zo werden enkele fragmenten van een komfoor uit Saintogne, de streek rond Bordeaux, met een maskeron gevonden. Dergelijke vondsten zijn uiterst zeldzaam. Ondanks hun buitengewone karakter geven de vondsten niet aan dat er sprake is van bewoners met een hoge sociale status. Hoogstwaarschijnlijk moet de aanwezigheid van importstukken eerder in het licht van de scheepvaart en handel worden gezien.

Door de aanwezigheid van veel humeuze klei en veen in het ophogingsmateriaal langs de dijk waren de conserveringsomstandigheden voor organisch materiaal uitzonderlijk goed. Opvallend is het aandeel leren schoenen. Onder de schoenen bevinden zich kinderschoenen en muilen of koemuilen uit de late 16de en 17de eeuw. Een bijzonder stuk is een schoen waar op de zool in Romeinse

cijfers 'VIII' staat ingekerfd. Vermoedelijk gaat het om een schoenmaat en wordt het aantal duimen bedoeld. Een Hoornse duim is 2,77 cm, 9 duim is 24,93 cm, wat overeenkomt met de moderne schoenmaat 37. De aanwezigheid van een schoenmaat geeft aan dat het bij de productie niet altijd maatwerk betrof, maar dat de schoenmaker mogelijk meerdere exemplaren met verschillende maten in voorraad had.

Daarnaast zijn bijvoorbeeld ook handbezems bewaard gebleven, gemaakt van bij elkaar gebonden takken en mesheften van hout en been. Een andere opmerkelijke vondst is een deel van een visnet waar de loden verzwarende nog aan vast zat. Mogelijk gaat het om een fragment van een net om platvis te vangen dat in een of meerdere rijen over de zeebodem werd uitgezet.

In deze schoen is het Romeinse cijfer VIII (8) gekerfd. Vermoedelijk gaat het om de schoenmaat 9 duim, wat overeenkomt met de huidige maat 37.

Een fragment van een visnet met loden verzwarende. Mogelijk gaat het om een net voor het vangen van platvis.

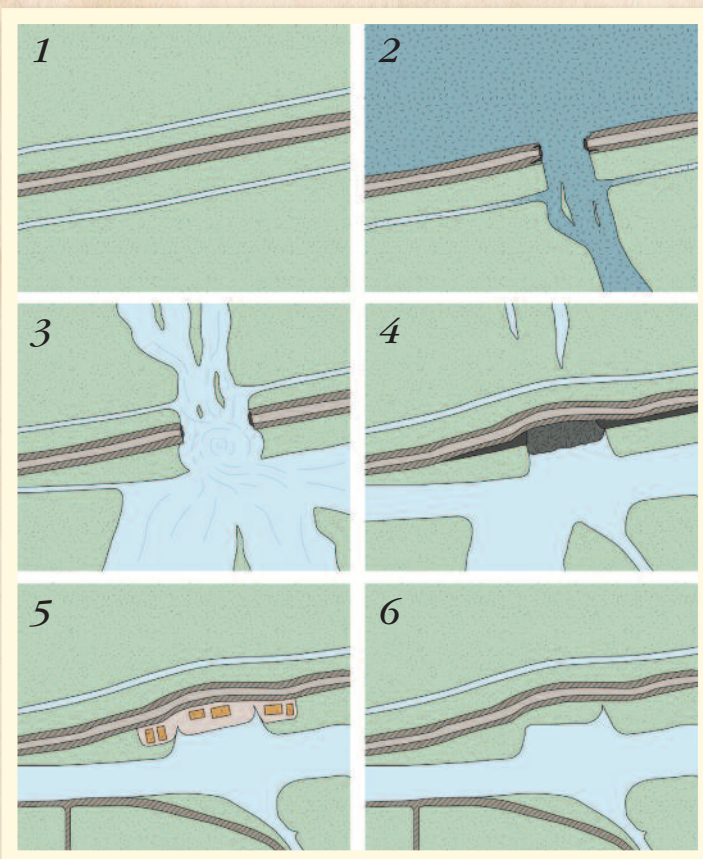
1 cm

Fragment van een komfoor uit de Saintogne (Frankrijk), rond 1600.

Een dijkdoorbraak bij Ouderkerk aan de IJssel in 1953. Het water stroomt eerst over de rand waardoor de kruin wegspoelt. Binnendijks stroomt het water het snelste waardoor daar de meeste grond uitslijt. De dijk kalft langzaam af, van binnen naar buiten.

Van links naar rechts en van boven naar beneden: Voor de aanleg van de 14de eeuwse inlaagdijk is dit stuk onderdeel van de Westfriese Omringdijk (1). Na de inlaging ontstaat een conflict waardoor de dijk slecht wordt onderhouden. Hierdoor breekt deze door, in of kort voor 1437 (2). Tijdens de doorbraak ontstaat binnendijks een grote kolk (3). Waarschijnlijk duurt het een tijd voordat het gat wordt gedicht. Uiteindelijk wordt de doorbraak gerepareerd met zoden van veen en klei en komt de nieuwe dijk iets ten noorden van de oorspronkelijke te liggen (4). Door deze reparatie ontstaat een hoog en stevig plateau waarop de huizen

van Lutjeschardam worden gebouwd (5). Hiernaast wordt de watergang verbreed en de kolk ingepolderd. De bewoning is vermoedelijk van korte duur en rond 1700 wordt de nederzetting verlaten (6).

Groot bord van Portugese faience uit de nederzetting Lutjeschardam. Datering: 1625-1650, Ø 42 cm.

Het vondstmateriaal dateert voornamelijk in de 17de eeuw. Het lijkt er op dat de bewoning tot een einde komt rond 1700. Dit valt samen met het verdwijnen van meerdere huizen vlak langs de Zuiderdijk (Westfriese omringdijk) in Oosterleek en Schel-

linkhout. Het vermoeden bestaat dat dit te maken heeft met voorgenomen verbreding en versteviging van de dijk na de doorbraak van 1675, waarbij de huizen in de weg stonden.

Tot slot

Het kolkgat van de Klamdijk in of kort voor 1437 werd, nadat het conflict tussen de Beetskoog en Drechterland was opgelost, dichtgegooid met brokken humeuze klei en veen. Hierdoor ontstond aan de binnenzijde van de dijk een soort plateau. Dit plateau was niet alleen hoger dan het omliggende land maar ook beduidend steviger. Door de dichtzetting van de dijk ontstond een klein gebied tegen de Klamdijk aan, dat uitermate geschikt was voor de bouw van een kleine nederzetting. Lutjeschardam ontstond niet op deze locatie ondanks de aanwezigheid van een doorbraak, maar juist dankzij deze doorbraak.

Colofon

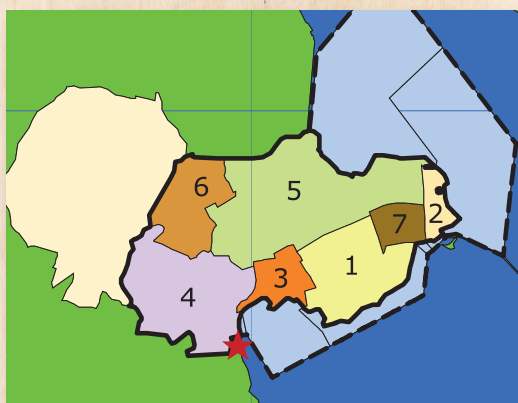
© Archeologie West-Friesland, Hoorn, 2016
Deze folder is een uitgave van Archeologie West-Friesland, het gemeentelijk samenwerkingsverband van 1 Drechterland, 2 Enkhuizen, 3 Hoorn, 4 Koggenland, 5 Medemblik, 6 Opmeer en 7 Stede Broec.

Tekst: Sander Gerritsen
Redactie: Christiaan Schrickx,
Michiel Bartels

Meer informatie?
Archeologie West-Friesland
Gemeente Hoorn
Postbus 603
1620 AR Hoorn
Nederland
archeologie@hoorn.nl
www.archeologiewestfriesland.nl
(0031) (0)6304-68593

Verantwoording afbeeldingen:
Alle afbeeldingen zijn vervaardigd door Archeologie West-Friesland met uitzondering van:

ADJ video: 1.
Westfries Archief: 2-2, 3-1/2, 4-1/2.

hoogheemraadschap
**Hollands
Noorderkwartier**

Boven: Panorama van de noordelijke bouwkuip van het boezemgemaal met het stempelraam van stalen buizen, juni 2015. Op de achtergrond ligt het Hoornse Hop, onder de buizen ingepakt in plastic folie het archeologische profiel.

Cover: Het boezemgemaal C. Mantel in aanbouw. Links op de voorgrond zijn de damwanden van de bouwkuipen zichtbaar. In de linker bouwkuip is al beton gestort, rechts wordt grond verwijderd. De foto is richting het oosten genomen. Rechtsboven ligt Schardam.

ISSN 2212-4365 (print)
ISSN 2212-4373 (web)